

ATATÜRK'ÜN KENT VE KENTLEŞMEYE BAKIŞI; ÖRNEK OLAY: ANKARA'NIN KENTLEŞMESİ

Şafak KAYPAK

Mustafa Kemal Üniversitesi İİBF, skaypak@mku.edu.tr

Özet

Bu çalışmanın amacı, Mustafa Kemal Atatürk'ün kent ve kentleşmeye bakışını Başkent Ankara örneği ile incelemektir. Yapılacak incelemede çıkış noktası, Atatürk'ün Anadolu'nun gelişmesi için kent ve kentleşmeyi uygun zemin olarak görmesidir. Bu bağlamda, Atatürk ve kentleşme olgularına ilişkin olarak, yazının betimsel çerçevesi içinde kent ve kentleşme irdelemesi yapılmaktadır. Kentleşme, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıda bir değişimin ve devingenliğin ifadesidir. Modern Türk devletinin hedeflediği kentleşme politikasının özünde de aynı düşünce vardır. Kentler kurulacak; her türlü sosyal hareket hızlandırılacak ve çağdaşlaşma hedefi yakalanacaktır. Atatürk, Ankara'nın çağdaş başkent olarak yeni Cumhuriyet'i temsil edecek bir kimliğe sahip olmasını istemiştir. Başkent inşaatı Türkiye Cumhuriyeti'nin modernliğinin ölçüsü olacaktır. Ne var ki, Ankara açısından bu görev, değişimi özümseyemediği için, zaman geçtikçe taşınması zor bir görev olmuş; ülkenin tüm siyasal, ekonomik, toplumsal yaşamı da olumlu ve olumsuz anlamda bundan etkilenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Kent, Kentleşme, Ankara, Ankara'nın Kentleşmesi.

VIEW OF THE CITY AND URBANIZATION OF ATATÜRK; THE CASE STUDY: URBANIZATION OF ANKARA

Abstract

The purpose of this study is to examine the view of city and urbanization of Mustafa Kemal Atatürk by sample of Capital Ankara. Starting point of the investigation is being considered to be an appropriate basis the city and urbanization for development of Anatolian by Atatürk. In this context, the examination of city and urbanization is done within descriptive framework of writing with regard to Atatürk and urbanization phenomena. Urbanization is expression of an change and dynamism in economic, social and cultural structure. Policy of urbanization aimed by the modern Turkish state are essentially the same idea. Cities will be established; accelerated all kinds of social action and modernization objective caught. Atatürk, wanted to have an identity to represent the new Republic as the contemporary capital of Ankara. Reconstruction of the capital will be measure of modernity of the Republic of Turkey. Unfortunately, this task for Ankara has been a difficult task to carry for unable to absorb change as time goes on; all the country's political, economic and social life is also influenced by it positive and negative sense.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, City, Urbanization, Urbanization of Ankara.

Giriş

Gelişmiş ülkelerin kentlerinde toplumsal değişmeyi başlatmada ve hızlandırmada, sanayileşmenin yanı sıra, kentleşmenin de önemli bir değiştirici faktör olduğu kabul edilir. Modernleşme kuramcıları, sosyal değişme açısından kentlerin ikili bir işlev gördüğünü söylemektedirler. Bir yandan, yenilikler kentlerde doğar ve köylere yayılır, toplumsal yaşam sistemleri olarak orada yaşayanların bireysel davranışlarına belirli özellikler kazandırırken; diğer yandan, kırsal kesimden gelenleri kendi potasında eritir, onları modern kent yaşamına katar. Geleneksel kültür ve sosyal yapılar kentleşme sürecinde çözülür. Bu nedenle, kentleşme kent sınırlarıyla sınırlandırılmış sayılmaz, kırsala doğru etkisi yayılır. Modernleşme merkezden çevreye yayıldıkça, ülkeler ve toplumsal kesimler arasında farklar kalkacak, insanlık adına ilerleme ve gelişme sağlanmış olacaktır. Avrupa’da gelişme ve sanayileşme süreci, bugün gelişmekte olan ülkelerde görülen köy-kent karşıtlığını zaman içinde ortadan kaldırmıştır. Bu bakış açısına göre, gelişmekte olan ülkelerin gelişme gücü de asıl olarak kentlerdedir, onlar da aynı süreçten geçeceklerdir.

Atatürk, kent ve kentleşmeyi savaş yorgunu bir ülkeyi yeni bir yönetimle toparlama ve geliştirme zemini olarak görmüştür. Bu doğrultuda, yeni Cumhuriyet’in başkenti olan Ankara’nın, yeni ve çağdaş bir toplumu en iyi şekilde temsil edecek bir kimliğe sahip olmasını istemiştir. Ankara, modern bir kent olarak Cumhuriyetin dünya görüşünü, yaşam biçimini Türkiye’ye aktarma işlevini üstlenmiş; Türkiye’nin kentleşme sürecinde özgün bir konuma, öncü bir işleve sahip olmuştur. Cumhuriyetin kurulduğu ve modernleşmenin ilk olarak görülmeye başlandığı Ankara kenti, bütün gelişmelerde öncülük yapmış; ulusal ekonominin hızla inşası ile Anadolu’daki diğer kentlerin gelişmesi için de örnek olmuş, bölgesel gelişimdeki eşitsizliğin ortadan kalkması için bir başlangıç yaratmıştır. Ancak, Atatürk’ün sahip olduğu “toplumsal” bakış açısı, daha sonraki dönemlerde “bireysel” çıkara dayalı anlayışlara dönüşmeye başlayınca, sorunlar da yaşanmaya başlamıştır. Ankara örneği bile sürekli gelişim göstermemiş; ilk düzensiz kentleşme ve gecekondulaşma Ankara’da görülmüştür. Türkiye’nin kentleşme serüvenindeki bütün yeniliklerin, başarıların ve aynı şekilde bütün başarısızlıkların ve sorunların da yine Ankara’dan kaynaklandığını söylemek yanlış olmaz. Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne değin, ülkede gözlenen kentsel gelişme eğilimlerinin tümü başkent için alınan kararlardan etkilenmiş, bir anlamda Ankara, bugün içinde yaşadığımız kentsel durumun “olumlu” ve “olumsuz” yönlerinin ilk ortaya çıktığı yer olmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile başlayan süreçte Atatürk’ün kent ve kentleşme olgusuna bakış şekli Ankara örneği içinde değerlendirilecektir. Bu bağlamda, çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, kent ve kentleşme kavramları tanıtılacaktır. İkinci bölümde, Atatürk’ün kent ve kentleşmeye bakışı üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde, başkent Ankara’nın kentleşmesi örnek olay olarak incelenerek, Cumhuriyet’in ilk kuruluş yıllarıyla bugünkü kente bakış arasındaki değişim ortaya konulacak ve yaşanan sorunlar ele alınacaktır. Son bölüm, sonuç ve yapılan değerlendirmeyi içermektedir.

1. Kent ve Kentleşme

Kent; “sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidiş geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinimlerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi” olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1998:75). Sahip olduğu özelliklerine uygun olarak kent; “tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol işlevlerinin toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimidir. Kentler yalnız başlarına var olamazlar, çevrelerindeki diğer yerleşmelerle etkileşim içerisinde dirler. Bir kentin zaman içerisinde oluşumunun en önemli yönlerinden birini bu işlevlerin ve bunların yerleştiği kent merkezinin çevre yerleşmeler ile kurduğu ilişki oluşturur (Kıray, 1998: 17). *Kentleşme*, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzlaşma yaratan bir nüfus birikim süreci olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 1996:19). Kentleşme, kentin nüfusunun, fiziksel alanın büyümesinin yanı sıra, sürekli bir devinimdir. Kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden doğar. Sanayileşme, ekonomik büyüme ve gelişme ve toplumsal bir etkileşim alanının varlığı ile birlikte sosyal değişim sürecini meydana getirmektedir.

İnsanların değişik gereksinimlerini karşılamak için karşılıklı ilişkiler içerisinde bulunmaları, tarihin ilk çağlarından itibaren bir arada yaşamalarını zorunlu kılarak, üretim, dağıtım ve tüketim işlevlerinin merkezileştiği uygarlık beşikleri denilen kentleri doğurmuştur. Toplumların belirli yerlerde yoğun bir şekilde yerleşmelerine neden olan kentleşme, ülkelerin gelişmişlik ve uygarlık durumunu belirlerken göz önünde tutulan belirleyici bir faktördür. Gelişmiş veya gelişmekte olan toplumların belirlenmesinde temel alınan ölçütlerin en önemlisi; sanayi durumu ve yerleşme alanlarının ve kentlerinin oluşum ve gelişim sürecidir. Tarihçiler kentlerin ortaya çıkmasına uygarlıkların doğuşu olarak bakmışlardır. Geleneksel köy topluluğundan çağdaş kent toplumuna geçiş bir toplumsal değişmeyi simgeliyordu. Uygarlık örgütlenmiş bir toplumsal yaşam olarak tanımlandığında, bu yaşam biçimini yoğun olarak kentlerde görmek mümkündür. Kentsel yaşamla uygarlık arasındaki yakınlık birçok dile yansımıştır. 18. yüzyıldan itibaren Latin dillerinde uygarlık (civilization) ve kent (city, civitas), Arapçadaki medeniyet, medeni ve kent (medine) gibi sözcükler arasındaki köken benzerliği uygarlıkların kentlerden kaynaklandığını düşündürmüştür. Yunanca'daki kent (polis) sözcüğünün de siyaset (politiae) ile aynı kökten kaynaklandığı bilinmektedir. Kentsel yaşamın uygarlığın beşiği olarak algılanması, kibarlık (civilité) ve görgü (urbanité) sözcüklerinin de kent kökünden türetilmelerine yol açmıştır. Batı dillerindeki “citizen” sözcüğü, hem yurttaşı, hem de kenttaşı (hemşehriyi) anlatmak üzere kullanılmaktadır (Toprak, 2001:6). Kent ile uygarlık kavramları arasında kurulan sıkı ilişki sonucunda, kentte yaşayanların uygar; kentlerin de uygar kişilerin yaşadıkları yerler olduğu kabulleri çıkmıştır.

Louis Wirth kentlerdeki yaşamın evrensel niteliklerini oluşturmaya çalışarak, “kentleşme bir yaşam biçimidir” görüşünü savunmaktadır (Wirth, 1935:22). Bu yaşam biçimi kendine özgü bir kültür doğurmaktadır. Üretim ve insan ilişkileri kentlerde örgütlemeyi ve farklılaşmayı getirmekte, bu durum kente özgü davranış kalıpları geliştirmekte ve bir kent kültürü oluşturmaktadır. Kent kültürü, uygarlığı simgeleyen yerler olarak, davranışlar, değerler ve yaşam biçimlerini ifade eden kentlerde yaşama geçmektedir. Kendine özgü yaşam koşullarıyla kentler, kırsal alanlardan farklılık gösterirler. Kent toplumu; kan bağına dayalı akrabalık ilişkileri yerine mesleki örgütlenmelerin ön plana çıktığı, geleneksel sosyal baskı mekanizmasının sınırlandığı, bireyin “ben” olarak toplumsal ilişkilerde yer aldığı örgütlü toplumdur. Birey ve grupların sosyal, ekonomik ve siyasal deneyimleriyle şekillenen düşünce ve uygulamalar kent yaşamını biçimlendirir. İnsan eliyle yapılanmış çevre olan kent bilgi ve kültürün yıllar boyunca biriktiği alanlar olarak bir yapay çevre oluşturur. Kültür, kent yaşamını kentlerin kendine özgü tarih ve yaşam deneyimlerinde oluşan birikimleriyle biçimlendirir. Kentsel kimlikte yaşayanların yaşam biçimleri olarak görülür; kentlerin kimliklerini belirlediği gibi işleyişini de açıklar. İnsanların çalışma alanlarından, eğlenme-dinlenme merkezlerinin düzenlenmesine, barındıkları evlerin planından, yerleşim yerinin seçimine, beslenme alışkanlıklarına, düğün ve bayram törenlerine kadar her şeyi etkiler. Kent yaşamında bireyler, davranışlarında seçim yapma özgürlüğünden yararlanırlar. Bu seçimleri yaparken kendi kültür kalıplarına göre karar verirler. Bu yaklaşım içinde *kentlileşme* kavramı, kentsel yaşam deneyimi içinde elde edilen bir kültür birikimidir. *Kent-li* olma; kentsel yaşam biçimine uyumdur. Kentlilik, üretim yapısı ve yaşam tarzı arasındaki ilişkinin sonucu olarak belirmektedir (Kaypak, 2012:25).

Bugünkü modern kentler, Sanayi Devrimi’nden sonra ve sanayileşmeye koşut olarak ortaya çıkmıştır. Batıda siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel açıdan feodal yapının sürdüğü dönemde “ulusçuluk” anlayışı yoktur. Kentler, geliştikçe özerkliklerini kazanmışlar; ekonomik bakımdan güçlerini artırdıkça feodalitenin çözümlmesine katkıda bulunmuşlardır. Sanayileşme ekonomik ve toplumsal bir dönüşüme yol açmış; ilk kez Batıda, tarıma dayalı “geleneksel köy toplumundan” “sanayiye dayalı modern kent toplumuna” geçişi sağlamıştır. Modern toplum kentleşmiş bir toplumdur. Kent, tarım dışı sanayi ve hizmet faaliyetlerinin ve nüfusun çekilip yoğunlaştığı, üretimin denetlendiği ve örgütlendiği yer olmuştur. 19. yüzyıl içinde ortaya çıkan sanayileşmenin doğurduğu kentleşme ortamı, liberalleşme, laikleşme, bireyselleşme olgularını da beraberinde getirmiştir. Batıda çok uzun bir zaman diliminde, buradaki koşulların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan “modernite” oradan bütün dünyaya yayılmıştır. Bu iç içe geçmiş modern yapılanma içinde bireyler, siyasal bilinçlenme aşamasına ulaşmış, haklarını arama, özgürlüklerini isteme bilincine varmışlardır. Kısaca, kent doğuşuyla yaşayanlarına bir takım hak ve yükümlülükler getirmiş, onları kentli yapmıştır. Ama aynı süreç içinde, siyasal toplumun karşısında bir sivil toplumun oluşmasını da sağlamıştır. Kentleşmenin bir çağdaşlaşma ve gelişme göstergesi olduğu ölçüt kabul edilince, onun da her türlü katılmayı özendirmesini beklemek doğaldır (Keleş, 1996:31-32).

2. Atatürk'ün Kent ve Kentleşmeye Bakışı

Batı uygarlığı sanayileşmenin getirdiği kendi tarihsel süreçlerini hızlı bir şekilde yaşarken; bu gelişmelerden esinlenerek, Osmanlı İmparatorluğu'nda da 19. yüzyılda "bürokratin batılılaşması" olarak "modernleşme" yaşanmaktadır. Batı'daki yenilikler ve yaşam biçimi özentileyle yüzeysel taklit edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu bir tarım toplumdur. Kasaba, köy ve kentlerde yerleşik halk; otlakların olduğu dağlık kesimlerde ise, hayvancılıkla uğraşan Türkmen göçebeler vardır. Kentlerdeki yerleşik halk, Celali isyanlarından sonra kentleri surla çevirmişler ya da dağlara doğru çekilmişlerdir. Göçebelerle kentlerde oturanlar arasındaki karşılık, Osmanlı okumuşluğunun, uygarlığının kent ile göçebelik arasındaki bir çekişme olduğu ve göçebelikle ilişkin her şeyin küçümsendiği kalıplaşmış düşünceyi doğurmuştur. Göçebe ve yerleşik halk arasındaki bu temel kopukluğun bir kalıntısı, hayvancılıkla uğraşanların Doğuda; yerleşik tarımla uğraşanların gelişmiş Batıda yerleşik olmasıdır (Mardin, 1990:31). "Merkezin dışı taşradır" anlayışı bu zamanlarda şekillenmiştir. Çevre, taşırayı ifade eder. Yönetimin yer aldığı merkez ile merkezin dışında kalan çevrenin kopukluğu yapılaşmış, yerleşmiştir. Yöneticiler ve resmi görevliler kentlerde daha önceki başarılı ve kent kökenli kültürlerden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Osmanlı toplumunda Tanzimat'la birlikte, sadece siyasal açıdan değil, kültürel açıdan da, ikili bir kültür yapısı oluşmuştur. Merkezde Batı etkilerinin yoğun olduğu "seçkin kültür", çevrede ise, İslâm'la yoğrulmuş "halk kültürü" vardır. Batılılaşma ve modernleşme sürecinde bu hep böyle devam etmiştir. Cumhuriyet de bu mirası devralmıştır (Mardin, 1990: 32-35).

Bu nedenle, Atatürk, yeni bir devlet ortaya çıkarken, dil ve kültür konularına bilhassa önem vermiş; tüm toplumu kucaklayacak yeni bir ulusal kimlik biçimlendirmeye çalışmıştır. Anadolu insanı, geçmiş köklerine, kendi öz değerlerine bağlanarak, farklılıkları dışlamadan kendine katarak modernleştirilecektir. Atatürk, çağın gelişmelerini çok iyi değerlendirmiş; dine dayalı bir tarım toplumu olan, ancak, dünya genelindeki toplumsal değişimleri yakalayamadığı, sanayiye dayalı bir laik toplum haline gelemediği ve kendini dönüştüremediği için batmakta olan bir toplumun küllerinden, sıfırdan, sanayiye dayalı, laik bir toplum yaratmıştır. İçi boşalmış bir toplumsal yapı devralarak siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel açılardan yeni bir içerik, yeni bir anlam yüklemiştir. Modern toplum katılımcı bir toplumdur. Modern demokratik toplumlarda eşitlik, temsil, katılma söz konusudur. Siyasal, sosyal ve ekonomik reformlarla modern bir Cumhuriyet kuran Atatürk bu yanılla Hindistan'ın önderlerinden Nehru tarafından Doğu'da modern çağın yapıcı önderlerinden biri olarak görülmüştür (Kili, 1995:12). Kültürel çağdaşlaşmanın en önemli öğeleri olan ulus ve yurttaş olarak yaşama, kentsel alanlarda öncelikle gerçekleşmektedir. Sanayinin geliştiği kentsel alanlar uygarlığın taşıyıcıları görevini üstlenmişlerdir. Kentlerin ve kentlerde yaşayanların özgül yaşam biçimleri, toplumsal ilişki ve işlevleriyle ve kentsel alanların kullanılmasıyla o toplumun gelişmişliğinin bir göstergesi olmuştur (Canatan, 1995:58). Bu durum, yaşadığı zamanın ilerisini görerek iş yapan önder Atatürk'ün de gözünden kaçmamıştır.

Atatürk, yeni ve uygar bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasında, bu uygarlığın simgeleri sayılan kentlere özel bir ilgi ile yaklaşmıştır. Çağdaşlaşma, çağdaş toplum kurmayı amaç edinen bir eylemdir. Atatürk devrimi, çağdaşlaşmayı bütüncül olarak gören toplumu eyleme sokan ulusçuluk kadar, bu devrimi hayata geçirmede laiklik ilkesinin en önemli uygulama alanı olarak eğitilmiş kesimin yer aldığı ve devingenliğin hızlı olduğu kentleri görmüştür (Kili, 1995:12). Sanayinin merkezleri olan kentler, geleneksel toplumun kurumlarının ortadan kalkacağı ve değer yargılarının azalacağı yerler olarak görülmüştür. Uygarlığın taşıyıcısı olarak kentler, değişimi ve ilerlemeyi oluşturacak, ateşleyecek yerlerdir. Çağı yakalamak, çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmek için kentler, köylere göre daha donanımlıdır. Kentler, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeleri yönlendireceklerdir. Kentleri belirleyen çeşitlilik, kıra göre daha fazla özgürlük ortamı sağlar. Bireye kendi bilincine erişebileceği zengin bir kültürel çeşitlilik sunar. Atatürk, toplumsal değişimin çekirdeğine kent insanını oturtturarak, kır insanını daha uygar kent insanına dönüştürmek istemiştir. Öte yandan, kentlere önderlik görevi verilse de, köyler ihmal edilmeyecektir. Atatürk'e göre, gerçek üretici olan "köylü ulusun efendisidir" (Atatürk, 1938). Kırsal bölgelerin kalkınması, köy enstitüleri, halk evleri hep köylünün eğitim düzeyini yükseltmek için ortaya atılan projelerdir.

Atatürk'ün öngördüğü kentsel yaşam, bütün bireylerin insan haklarının hepsinden özgürce yararlandıkları maddi ve manevi kişilik ve değerlerini rahatça geliştirebildikleri uygar bir kent yaşamıdır. Bu yaşam doğadan da kopmamalıdır. Gerçekten Ankara'nın başkent yapılması, yeşil alanların genişletilmesi, kent topraklarının mülkiyetinin kamu denetimine alınması, bugünün gelişmekte olan ülkeler için çok önemli şehircilik ilkeleridir. Yeryüzünde çok az başkent, yönetimin ve önderlerin dünya görüşleri ve ideolojileriyle bu ölçüde açık bir özdeşleşme içine girmiştir. Atatürk'ün Ankara'yı çağdaş bir anakent olarak görme özlemi, kenti olabildiğince yeşillendirmekle hemen hemen özdeşleşmiştir (Keleş, 1993a: 224). Ankara imar planında bu ilginin sayısız izleri, kanıtları vardır. Gençlik Parkı, Hipodrom, Ziraat Fakültesi yerleşkesi ve Atatürk Orman Çiftliği bu yakın ilginin sonuçlarıdır. Mustafa Kemal'in ağaç ve yeşil sevgisi, salt Ankara'ya özgü bir özlem değildir. Bütün Türkiye için geçerlidir (Keleş, 1993b: 287–288). Yalnız ülkeyi ve başkenti çağdaşlaştırmak özlemi değil, Atatürk'ün devletçilik ilkesi; kentsel çevreye ve yerleşme düzenine biçim veren pazar güçlerinin serbestçe işlemesine, devlet güçlerinin karışmasının zorunlu olduğuna inandığını anlatır. Bu planlı bir kentsel gelişmedir. Kent toprağı da dâhil üretim araçlarının ulusallaştırılmadan planlı kalkındırılmasıdır. Atatürk'ün ulusçuluğu, kentlerin ve kasabaların tarihsel, doğal ve estetik değerlerinin yok edilmesine izin vermeyen önemli bir ilkedir. Atatürk'ün devrimcilik ilkesi, ülkedeki kent ve kasabaları çağdaşlaştırmaya duyduğu ilginin en gerçek kaynaklarından biridir (Keleş, 1993b: 224–225). Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, dünya çok büyük bir hızla değişmeye devam etmektedir. Değişmeyenler, "kentlerdeki yeşile saygı ilkesi", "kent planlaması anlayışı" ve "sağlıklı ve yaşanabilir kentler" söylemi şeklinde önemini artırarak devam etmektedir. Bütün bunlar bize Atatürk'ün ne kadar ileri görüşlü bir bakış açısına sahip olduğunu daha fazla göstermektedir.

3. Örnek Olay: Ankara'nın Kentleşmesi

Ankara, I. Dünya Savaşı yıllarında, ulaşılması ve yaşanması güç, çok bakımsız, yoksulluktan, çevredeki bataklıkların ürettikleri sıtma salgınlarından kırılgan bir Anadolu kasabasıydı. Varlıklı kesimin yaşadığı azınlık mahallesini yok eden büyük bir yangın geçirmişti. Yıkıntılarla bir çöküntü alanı görünümündeydi. Kent kalenin çevresinde kümelenmiş dar sokaklı birkaç mahalleden oluşmakta; Kale ile bugünkü Ulus meydanı arasında uzanmaktaydı. Almanlar tarafından yaptırılmış olan bozuk ve dar bir yolla Ulus meydanına bağlanmaktaydı. Birkaç resmi taş binanın dışında dikkat çeken bir yapı yoktu. Evlerin çoğunun damları düz görünümüne ve toprak rengiydi. Kent ağaçtan, yeşilden yoksun çıplak bir bozkırı, gelişmemiş bir köyü andırıyordu (Büyük Larousse, 1986a: 107). Mustafa Kemal'in Temsil Heyetiyle birlikte Ankara'ya gelmesi ile 23 Nisan 1920'de Ankara'da T.B.M.M.'si açılmıştır. Böylece, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması yolunda önemli bir adım atılmış ve Meclis'in Türk Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla yönetmesi, yeni Türk Devleti'nin kuruluşunu hızlandırmıştır. 1 Kasım 1922'de Hilafet ve Saltanat kaldırılmış; böylece Osmanlı İmparatorluğu ile bağlar kopartılmıştır. Siyasi rejim değiştirilirken, Osmanlı yönetimiyle özdeşleşmiş, kozmopolit yaşantının simgesi, dış etkilere açık bir liman kenti olan eski başkent bırakılmıştır. Ülkenin ortasında, ulusun bütünleşmesini sağlayacak ve yeni yönetimi simgeleyecek olan yeni bir başkent seçilmiştir. Ankara, Kurtuluş Savaşı'nı yapanların, savaşın örgütlenmesi, ulusal tepkinin siyasal örgütlenme biçimine dönüşmesi için hazırladıkları ortam sonucunda; Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra "doğal bir başkent" niteliği kazanmıştır (Yavuz, 1980:10). Falih Rıfkı Atay'a göre, Ankara, zaten Milli Kurtuluş Savaşı'nın karargâhıdır ve "Mustafa Kemal sadece Ankara'da kalmaya karar vermiştir" (Atay, 1969:18). Cumhuriyet bu dekor içinde doğmuştur. Ancak, yaşayabilmesi için gerekli koşullardan biri de, başkent in çağdaş gereksinimlere uygun olmasıdır.

Tarihteki başkentlere baktığımızda, onları başkent yapan kararların ardında, bazen belli bir inancın sembolik ya da mekânsal varlığı, bazen güçlü bir kale ya da ticaret yolu, bazen de güçlü bir coğrafyanın varlığı yeterli olarak görülebilir (Vale, 1992:16). Modern başkentler, I. ve II. Dünya Savaşları'ndan sonra ortaya çıkan ulus-devletlerinin inşası sırasında ilan edilen, mevcut ekonomik, sosyal ve politik koşulların zorluğuna rağmen "sıfırdan başlamak" hedefiyle kurulan devrimci başkentlerdir. 20. yüzyıl modern ulus devletlerin kurulmasına sahne olurken, bu durum bir yandan da birçok başkent in kurulmasına neden olmuştur. Başkentler, farklı coğrafyalara, farklı tarihlere ve farklı ideolojilere sahip olsalar da, yüklendikleri misyon ile ülkeleri için çağdaş ve ideolojik birer sembol, sosyal ve politik değişim için birer araç olmak üzere tasarlanmışlardır. Eski rejimin mekânsal imajından, örüntülerinden kurtulmak ve yeni ideolojiyi temsil etmek amacıyla tasarlanırlar. Yeni bir ulusun inşası için birer araçtırlar. Simgesel olarak hem modern ulusun "temsili mekânı"; hem de yeni oluşacak gündelik yaşam örüntülerinin, "kamusal kültürün mekânının temsiliyeti" kurgulanmaktadır (Lefebvre, 1993:23). Modern başkentlerin sembolik rolü, modern ulus devletin gücünü, büyüklüğünü ve

sürekliliğini temsil etmekle başlar. Modern ulusalcılığın birer öncüsü olan başkentler, ulusal kimliğin inşası, ulusal ve sosyal birliğin, beraberliğin sağlanması ve sürdürülmesi misyonu ile kurulurlar. Bu hedef, onları ait oldukları coğrafya içinde farklı yapar. Olan tarihten, geçmişten kopmak değil, geçmişin ideolojisinden kopmak, farklı bir bağlamla yeni bir yerellik aramaktır. Yeni bir ideolojik temsiliyet, yeni bir sosyal bağlam demektir. Bu arayış modern başkenti devrimci ve aykırı yapar ve “sıfırdan başlamak” noktasına taşır. Aynı misyonu paylaşan 20. yüzyıl başkentleri, temsil edilen sosyal, kültürel, ekonomik ve politik bağlamda geçmişle bağlarını koparmış, farklı anlamlar, farklı ilişkiler ve yönelimler tanımlamaktadırlar. Modern başkentlerde öne çıkan değer, yeni bir ideolojik temsiliyetin mekânı olmasıdır. Bu bağlamda, farklı ve yeni sosyal, kültürel, ekonomik ve politik söylemler öne çıkar ve başkentlilik kararını şekillendirir. Demokrasinin ve bağımsızlığın sembolü olurlar. Chandigarh ve Brasilia, II. Dünya Savaşı’ndan sonra tasarlanmış başkentlerdir. Canberra ve Ankara da bu bağlamda öncü başkentlerdir. Ulusal ideallerin ve modernleşme projesinin temsili mekânı olmak üzere tasarlanmışlar ve modern kent yaşantısının örgütlenmesi ve ulusal kimliğin inşası hedefiyle sıfırdan başlamışlardır (Uludağ, 2009:25-26). Ankara’nın uluslararası bir başka ünü ise, ilk planlı Başkentlerden biri olmasıdır. O yıllarda, hep Canberra ve Brasilia ile kıyaslanır ve Türklerin yeni başkentinin güzelliğinden ve ihtişamından söz edilirdi (Aydın, 2007).

Türkiye Cumhuriyeti I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan ilk ulus-devletlerden olduğu için Ankara’nın başkent olma kararı önemli bir örnektir. Cumhuriyetin kuruluşu ile Ankara’nın ön plana çıkışı aynı zaman dilimine denk gelmektedir: Önce, 3 Ekim 1923’de TBMM’nin oturumunda tek maddelik yasayla, Ankara başkent yapılmış, sonra 29 Ekim’de Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ankara’nın Başkent olarak seçilmesi, Ankara için olduğu kadar Türkiye için de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur (Okçuoğlu, 1978; Uçar, 1978). Başkent ilan edilme kararının alınmasıyla Ankara bir anlamda Cumhuriyet’in yeni kurumlarını, dünya görüşünü, yaşam biçimini tüm Türkiye’ye aktarma işlevini de üstlenmiş olacaktır (Keleş ve Duru, 2008:28). Atatürk, bataklık bir arazi üzerinde yerleşmiş bulunan küçük Ankara kasabasından büyük ve çağdaş bir kent yaratmaya kararlıydı (Keleş, 1993a:219). Mustafa Kemal’in bozkırdan bir Başkent yapma isteğinin mantıklı bir çerçevesi vardı. Bu çerçeveyi “eski”ye tabi olmayan yeni Cumhuriyet, yeni bir başkent düşüncesi çiziyordu. Atatürk İstanbul yerine Doğu ve Batıyı ortada birleştiren Ankara’yı başkent olarak daha uygun bulmuştur; eski rejim ve eski başkent, yeni rejim ve yeni bir başkent (Yavuz, 1980:10). Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlık kazanılırken, bunun ekonomik bağımsızlık için yeterli olmadığını gören Mustafa Kemal, Anadolu’nun yarı sömürge oluşunun bir simgesi haline gelen İstanbul’u yeni cumhuriyetin başkenti olarak düşünemezdi. Bir İç Anadolu kentinin Başkent seçilmesi 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun yarı-sömürge oluşuna bir tepkiden kaynaklanmaktadır (Tekeli, 1982:50). Başkent Ankara modern Türkiye için bir simge, bir yeniliktir. Cumhuriyet ideolojisinin ve modern Türk kentinin sembolü olmuştur. Cumhuriyet burjuvazisi ve bürokrasisi İstanbul’un kozmopolit havasından kurtarılarak ulusalcı bir çizgide, çağdaş yaşam kalıplarını benimsemiş olarak

geliştirilmek istenmiştir. Başkent yeni kurulan Cumhuriyet'in ideolojisinin yayılması ve yeni toplumun oluşturulması için bir araç, yeni bir toplumsal yaşamın kurulması ve sürdürülmesi için ise temsili mekân olmuştur (Tekeli, 1998:7). Ankara'yı başkent yapan Atatürk, kentin modern bir çehreye kavuşmasını istiyordu. Ankara'nın başkent olarak Cumhuriyeti temsil edecek nitelikte çağdaş bir kent olması gerekmektedir: "Artık vatan imar istiyor, zenginlik ve refah istiyor. İlim ve ustalık, yüksek medeniyet, hür fikir ve zihniyet istiyor" (Kültür Bakanlığı, 1992:264). Başkent Ankara, Cumhuriyet ile birlikte Başkentliğin verdiği liderlik işlevlerini stratejik, politik ve sosyo- ekonomik işlevlerle bütünleştirerek ve ülkedeki diğer kentler için "öncü-örnek" bir rol üstlenerek "Modernite" hareketinin sembolü olmuştur.

Bu doğrultuda, başkent Ankara, modern Türkiye'nin ve modern Türk kentinin örneğini oluşturuyordu. Modern Türkiye'nin ve rejimin ideallerinin bir sembolüydü. Bu nedenle, bu misyonu yerine getirebilecek, devrimin büyüklüğü ile doğru orantılı olarak güçlü ve büyük bir Ankara'ya gerek vardı. Ankara'yı uygar Türkiye'nin simgesi yapmak gerekiyordu. Böyle bir kentin gelişigüzel bir gelişme ile elde edilemeyeceği anlaşıncı da planlı imar kavramı doğmuştur (Tankut, 1981:113-114). Ankara'da daha Kurtuluş Savaşı yıllarında hissedilen ve Cumhuriyet döneminde baskınlığını artıran konut sıkıntısı planlı kent özleminin temel nedenidir. Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer alan aydın kuşak savaş yıllarından beri Ankara'da yaşamaktadır. Viyana, Budapeşte, Bükreş, Paris, Cenevre gibi Batı kentlerinin bazılarını görme ihtimali yüksek olan bu ilk aydın kuşak, az gelişmiş Ankara'nın batılı bir kent görüntüsüne dönüşmesini istemektedir (Tankut, 1981:116). Peki bu nasıl olacaktı? Eski Ankara'nın sokakları o kadar kötü durumdaydı ki, yapmak için yıkmanın gerektireceği masraf yeni bir kent kurmaya yetecek ölçüdedir (Yavuz, 1980: 24). Bu harap, küçük kasabanın yeni doğmuş Cumhuriyet'in başkenti olarak, eski başkent İstanbul'la yarışabilecek biçimde imar edilmesi ve Cumhuriyet'in öngördüğü uygar yaşam biçiminin yaratılması rejimin başarısıyla özdeşleşmiştir (Ana Britannica, 1986a:107). Ankara'nın imarı, "yeni vatan, toplum ve devlet" üçlüsünün gerçekleştirilmesi için yapılmış devrimlerden biridir (Tankut, 1981:115). Atatürk devrim niteliğinde bir kararla başkenti İstanbul'dan Ankara'ya götürmekle, Anadolu'nun uzun yıllar geri kalmış bölgelerinin toplumsal ve ekonomik gelişme potansiyelini seferber etmeyi amaçlamaktadır. Ankara, ekonomik etkinlikleri, eğitim ve kültür kurumlarını ülke yüzeyine dengeli bir biçimde yaymayı amaçlayan girişimlerin ilki ve en önemlisiydi. Bütün Ortadoğu'da daha sonra adına "bölge planlaması" denilecek olan ülkenin coğrafi bakımdan bütünleşmesi ve örgütlenmesi yönteminin ilk uygulamasıydı. Yalnız, bölgeler arasındaki gelişme dengesizliklerine ve köylerle kentler arasındaki yaşam düzeyi ayrımlarına ilişkin görüşleri değil, fakat aynı zamanda, toprağı bir doğal kaynak olarak görmesi, planlı çevreye duyduğu yakın ilgi, tarihsel yapıtların ve doğal çevrenin yeşilliğinin korunmasına verdiği önem, onu izleyenleri Atatürk'ün gerçekten, çağdaş dünyanın kent sorunlarını yıllarca öncesinden kestirebilecek bir öngörüye sahip bir devlet adamı olduğu inancına götürmüştür (Keleş, 1993b: 219-227).

Genç Cumhuriyetin başkenti olarak Atatürk'ün kişiliği ile bütünleşmiş olan Ankara'nın Cumhuriyeti temsil edecek nitelikte çağdaş bir görünüme kavuşturulması için başlatılan imar etkinliklerinin, kurumsal bir çerçevede yürütülebilmesi amacıyla, 1924 yılında Ankara Şehremaneti Kanunu çıkarılarak kent İstanbul'a benzer bir yönetime kavuşturulmuştur. 1930'da Belediye Kanunu, 1933'da Belediye Bankası ile Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'de Tapu Kanunu ve 1939'da Belediye İstimlâk Kanunu çıkarılırken hep Ankara göz önünde bulundurulmuştur. Düzenli bir kentleşmeyi sağlamayı amaçlayan bu yasaların ardında, Ankara'yı çağdaş kent yaşamını Türkiye'ye yansıtacak mekân olarak tasarlama düşüncesi bulunmaktaydı. Ankara'nın Türkiye'nin yerel yönetim ve kentleşme düzenini belki de en çok etkileyen özelliklerinden biri, 1580 sayılı Belediye Kanunu'nun hazırlanmasına öncülük etmesidir (Tönük, 1945; Keleş ve Duru, 2008:29). 1925'te çıkarılan özel bir yasayla, mevcut eski kentin yanında, yeni kentin kurulduğu yaklaşık 400 hektarlık toprağın çok düşük bedellerle kamulaştırılması sağlandı (Ana Britannica, 1986a:219). Bu yasa, konut yapmak amacıyla kamulaştırma getiren ilk yasaydı. Ankara'yı güzelleştirme çalışmaları bunlarla sınırlı kalmamıştır. Atatürk 1500 hektarlık Atatürk Orman Çiftliği toprağını satın alırken, hem kıraç olan kente yeşil bir alan kazandırmayı, hem de kentin belli gıda gereksinimlerini karşılamayı amaçlıyordu. Kentin hızla büyümesi için kente ilk kez elektrik verildi ve imarı için gerekli yapı malzemesini sağlamak amacıyla tuğla, kiremit, kireç, çimento ve kereste fabrikaları kuruldu (Ana Britannica, 1986a:107). Cumhuriyeti kuranlar için başta gelen amaç, Türk kentlerinin demokratik değil, fakat temiz, çağdaş, sağlıklı ve güzel olmalarının sağlanmasıydı. Bu nedenle, yalnız belediye yasasına değil, yerel yönetimlerle ilgili bütün öteki yasalara, bu amaçların gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak hükümler konmuştur (Keleş, 1993c:37). Türkiye'de kent planlaması alanında Ankara, II. Dünya Savaşı'na kadar, bütün ülkeye önderlik yaptı. 20. yüzyılın başında planlı kent olgusu tüm dünyada yeni sayılıyordu. Kent bütününün bir plan disiplini altında gelişmesi fikri 19. yüzyılın ikinci yarısında sanayi çağının bir zorunluluğu olarak benimsenmiştir. Sanayileşmenin yarattığı yeni kentsel nüfus ölçekleri, kent yaşamının yeni hizmet gereksinimleri ve kent toplumunda oluşan yeni ilişkiler, bütüncül plan gereksinimini doğurmuştur. Anadolu'da Batıdakine benzer ilk kent planlaması çalışmaları 19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu zamanında başladı. İstanbul başta olmak üzere, kentte yapılaşmayı yönlendirmek için konan imar kuralları, Ebniye Nizamnamesi içinde düzenlenmişti. Avrupa ülkelerindeki imar yasalarıyla aynı tarihlerde gelişen bu yasalar, oradaki kentlerden farklı olarak, bir sanayi kentinin bu tür sorunlarına çözüm bulmak yerine, sokakları arabaların geçmesine olanak vermeyen bir sanayi öncesi kentinin sık sık yangın geçirmesine çözüm getirmeye yönelikti (Büyük Larousse, 1986b:633). Gelişmekte olan ülkelerde yeni bir kent kurmanın ilk örneği Ankara idi. "Yeni kentler" kavramını geliştirmiş bulunan İngiltere'de bu politikanın yasalara girmesi ve gerçekleşmesi 2. Dünya Savaşı sonrasına rastlar (Keleş, 1993a: 224).

Ankara'nın Cumhuriyet dönemi imar tarihi iki tane başarısız plan denemesi ile başlar. Eski kent için 1925 yılında Heussler Firmasına, yeni kent için 1927 yılında

Karl Lörch'e imar planları hazırlatıldı. Bunlardan eski kent için hazırlanan plan geri çevrilirken, yeni kent plânı, acil konut gereksinimi nedeniyle hemen uygulanmaya kondu. Ama yerel uygulamalar gittikçe daha bütüncül bir plan yapılmasını zorunlu kılıyordu (Tankut, 1981:118). En ileri şehircilik anlayışı içinde bütüncül plan yapılabilmesi için, 1928'de özel bir yasayla Ankara İmar Müdürlüğü kurulmuştur. Başkenti planlamak üzere aynı yıl müdürlüğün açtığı uluslararası plan yarışmasını Alman şehircilik uzmanı Prof. Dr. Hermann Jansen kazandı (Aydın, 2007). Ankara'nın imar işlerinin yürütülmesi sırasında eski Ankara mı imar edilsin, yoksa yeni bir kent mi kurulsun konusu tartışılmış; eski Ankara'nın imarı yerine, Çankaya ile eski Ankara arasında yeni bir mahalle, -daha doğrusu kent çanak şeklinde olduğu için oluşan bataklıkları kurutarak- yeni bir kent kurmak, gerçekleştirilmesi daha kolay ve kent plancılığı ilkelerine daha uygun bulunmuştur (Yavuz, 1980: 24-25). Bu doğrultuda, Jansen Ankara için hem kentin tarihini göz önünde tutan, hem de düşük yoğunluklu bahçeli evlerin ve geniş yeşil alanların bulunduğu, gösterişli yatırımlardan kaçınan bir plan önermiştir. Plan 1932'de onaylanarak yürürlüğe kondu. Jansen binlerce yıllık tarih ve kültürün izlerini yok etmemiş, Eski şehrin üstüne değil, onu koruyarak hemen yanına bir "yeni şehir" kurulmasını planlamıştı. Toplumsal boyut ve insan ölçeği dikkate alınarak hazırlanan bu planda eski kent merkez niteliğinde bırakılıyor, Çankaya'ya kadar devam eden alan ızgara plan dokusunda düşük yoğunluklu konut alanlarından oluşuyordu. Ticaret merkezi Ulus, yönetim merkezi ise "Yenişehir"di. Önerilen plan eski kent merkezi ile yeni kenti başarılı biçimde ayıran ve kenti kuzey-güney yönünde tasarlanan ana bir eksen ile bağlayan bir tasarımdır. Doğu-batı yönünde tasarlanan ikinci bir eksen ise, üzerinde devlet yapılarının yerleştiği bir eksen olarak görülür (Uludağ, 1998:74). Jansen, 1938'e kadar danışman sıfatıyla planın uygulanmasını izledi ve aynı bakış açısıyla Adana, Gaziantep kent planlarını da yaptı (Ana Britannica, 1986a: 219-220).

Cumhuriyet ideolojisinin simgesi gelişen modern kent hayatı olmakta ve gündelik hayat da bu modernite hedefleri doğrultusunda oluşmaktaydı. Bir yandan, modern ve çağdaş bir yaşantının doğabileceği kentsel mekânlar tasarlanırken, bir yandan da modern Türk vatandaşının gündelik yaşam kalıpları oluşuyordu. Modernleşme projesinin bu ilk büyük kentinin kamusal alanını oluşturmak bir "ulusal davaydı" aslında. Başkent Ankara Atatürk'ün sosyal, kültürel ve politik alanlarda gerçekleştirdiği radikal reformların sosyal alandaki bir uzantısı şeklinde okunabilir (Uludağ, 1998:74). Ankara, ideal kamusal mekânı oluşturmalıydı. Ankara'nın örnek kent olması, yalnızca kentsel-mekânsal anlamda değil, tüm sosyal ve kültürel boyutları ile birlikteydi. Başkent modern kent peyzajının oluşması da rejimin uygulamaya çalıştığı modernite projesinin bir parçasıydı. Dolayısıyla, Ankara yalnızca yapılan örnekler açısından değil, sembolize ettiği değerler açısından da Cumhuriyet tarihi ve kültürü için çok önemli olmuştur. Yeni sosyal normlarla oluşan kamusal kültürün gelişmesi ve gündelik hayatta yerini alabilmesi için gerekli olan kentsel mekânın kurgulanması, bu modernleşme projesinin en önemli parçasıydı. Öyle ki, kentte yaşantının modernleşmesi gündelik hayatın değişmesiyle gerçekleşebilirdi ki, bu da belki gerçekleşmesi en zor olacak dönüşümdü. Kentsel

kamusal alanların, park ve bulvarların tasarımı, kentsel peyzaja hem görsel, hem de eylemsel bir müdahale idi. Rejimin idealindeki kentsel peyzajın kurgulanmasında, kentlinin geleneksel yaşantı kalıplarını değiştiren, yeni bir sosyal bağlam ve yeni alışkanlıklar kazandıran bir kamusal alan örneği oldu. Ankara, Osmanlı imajından kurtulmak hedefi ile ulus-devlet olma sürecinde modern kent peyzajına sahip olmuştur. Bu süreç, rejimin kendi mekânını yaratması, kendini güvence altına alması ve devrimlerin sosyal hayata bir uzantısı olarak okunabilir (Uludağ, 2009).

“Başkent” kavramı daha çok siyasal ve yönetsel merkez için kullanılır. Bu merkezde, ulusal meclis, siyasal partiler ve kamu yönetiminin üst düzey örgütlenmeleri yer alır. Bir kentin “Başkent” olması, o kente kendiliğinden fazladan bir “yük” ve bir “ayrıcalık” verir. Bir kentin başkent olarak bir ülkeyi temsil ediyor olması, ona yönetim ayrıcalığı getirir. Ankara için “Protokol kenti” olarak bu ayrıcalık Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlar. Başkentte çalışmanın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Birçok yeniliğin merkezi olan Ankara ilk konut yapı kooperatifinin kurulmasına da tanıklık etmiştir. Kentin başkent olarak inşasında yönetim ayrıcalığını simgeleyen yapıların görülmesi doğaldır. Zaten İmar Müdürlüğü ilk olarak Ankara’da kurulmuştur. 1935 yılında üst düzey memurlar tarafından kurulan ve Jansen tarafından yüksek standartlarla planlanan Bahçelievler Yapı Kooperatifi bir ilk olmanın yanı sıra, bahçeli ev anlayışının benimsenmesine de katkı sağlamıştır (Sey, 1998:24-39; Şenyapılı, 2004). Başkentin imarı ve kente gelen bürokratlara konut sağlanmasına yönelik olarak yeni yerleşimlere arsa bulunması, memurlara konut ödeneği verilmesi, kooperatif kurulması ve yapı üretimini özendirici çeşitli yasal düzenlemeler oluşturulması önemli gelişmelerdir (Alkışer ve Yürekli, 2004: 63; Keleş ve Duru, 2008:27-44). Konut gereksiniminin devlet eliyle karşılanmasına yönelik politikalar üretilmiş, bazı kamu kurumlarında lojman modeli benimsenirken, işçi ve memurlara uzun vadede ve düşük taksitli ödemelerle konut olanağı sağlanmıştır. Konut politikalarında düşük maliyetli konutlara öncelik verilmekle birlikte, lüks ve üst gelir gruplarına yönelik konutlar da uygulanmıştır (Alsaç, 1993: 112). 1930-1950 yılları arasında üretilen konutlarda sosyo-ekonomik düzeye göre bölgeleme yapılmış alt-orta ve orta gelir grupları için eski kent, Sıhhiye ve Cebeci; üst ve üst-orta gelir grupları için ise, Yenışehir, Bahçelievler ve Gaziosmanpaşa, Kavaklıdere gibi semtler kullanılmıştır. Bu dönem apartmanlara ilişkin olumsuz bir anlayış hâkimdir (Geray, 2000: 10; Alkışer ve Yürekli, 2004:64).

Bir aydınlanma çağı ürünü olarak başkentin imarıyla amaçlanan, premodern bir insan topluluğunun modern bir topluma dönüşmesi için gerekli yaşam sahnesini yaratmaktır. Bu sahne, hem modern toplum için gerekli fakat önceden var olmayan kurumlara mekân sağlayacak, hem de çağdaş bir yaşamın aktivitelerine sahne olacaktır. Oysa bu kültürel dönüşüm projesi, aynı zamanda fiziksel bir dönüşümü de ivmelemektedir. İlk olarak yüzeye çıkan sorun öngörülmemiş hızda bir nüfus artışı oldu ve doğal olarak bu artışın toplumsal yaşama sürüklediği diğer birçok önemli sorun beraberinde geldi (Tankut, 1994:23; Fırat, 2001:15). Yönetimde merkeziyetçiliğin kentleşme üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Siyasal kararlarla

başkent statüsü verilen kentler, yalnız kendilerinin değil, bulundukları bölgelerin nüfuslarını da artırmışlardır. Ankara ve Brasilia bunun örneklerindendir. Osmanlı döneminde nüfus oranlarında İstanbul ve bazı kıyı kentleri dışında artış olmamıştır. Türkiye Cumhuriyetine miras kalan kentsel çevre genelde az gelişkin, durağan ve iç dinamiklerden yoksun bir nitelik taşır. Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, hiç kuşku yok ki, ülkenin tümü hesaba katıldığında, nüfusun dengeli dağılması açısından çok önemli bir adım niteliği taşıyordu (Keleş, 1993a:227). Ülkemizde Cumhuriyetin kuruluşundan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar nüfusu artan, imar gören tek kent Ankara'dır. Ankara, başkent olmasının sonucu olarak, Orta Anadolu illerinden ve bütün Türkiye'den yoğun göç almış, sürekli bir büyüme göstermiştir. Bölgenin kentleşmesini de hızlandırmıştır. Önce kent ve konut sorunları Ankara'nın sorunuymuş gibi algılanmış, sonra Ankara'nın orada bulunmasının etkisi bölgeye de yayılmıştır. Ulusal devletin başkenti olması Ankara'ya ülkenin geliştirilecek altyapı ağında merkezi bir konum sağlamıştır. Bir yandan, altyapı sisteminin ona ekonomik üstünlükler sağlayacak biçimde gelişmesine yol açarken, bir yandan da ekonomik etkinliklerin niteliğini belirlemiştir. Atatürk, 1919 yılı sonunda İç Anadolu bozkırlarındaki Ankara'ya geldiğinde 20.000 olan kent nüfusu, ilk genel nüfus sayım yılı olan 1927'de 74.000'e yükselmiştir. Ankara dışında nüfus hareketleri ve kentleşme durmuş gibidir. İstanbul'da nüfus artışından değil; gerilemeden söz edilmektedir. İstanbullular Ankara'nın başkent olmasını, genç Cumhuriyetin kendilerini cezalandırması olarak görmüşlerdir (Yavuz, 1980:13). 1929'da başlayan Dünya Ekonomik Bunalımı'ndan sonra Ankara'nın üstünlüğü daha da göze batır olmuştur. Jansen Planı ile nüfusunun 50 yıl içinde 300.000'e ulaşacağı varsayılmıştı. Gecekondulaşma ve arsa spekülasyonu gibi nedenlerle varsayılanın çok ötesinde gittikçe hızlanan nüfus artışı planı işlemez hale getirmiştir. Nüfusu 1945'de 226.000'e ulaşarak 10 kat artmış, 1955'de 450.000'i bulmuştur (Ana Britannica, 1986b:107-108). Ankara'nın büyümesi 1950'ye değin, Türkiye'nin kentleşme hızının iki katıydı. 1975'e kadar %6 düzeyindeydi. 1950'li yıllardan itibaren 1975 yılına kadar kentleşme, göç ve sanayileşmeyle hızlanmıştır (Güvenç, 1987: 20-21). Jansen Planı'nın kentsel büyümenin gerisinde kalması ve plan dışı gelişmelerle özgün biçimini yitirmesi sonucu 1955'de açılan uluslararası yarışma ile Nihat Yücel ve Raşit Uybadin tarafından yeni bir plan yapılmıştır. Yücel ve Uybadin Planı, Jansen Planına göre daha yüksek yoğunluklu, oldukça homojen dokuda bir kent tasarlıyordu. Bunda da daha sonra değişiklik yapılarak yapıların kat adedi iki misli arttırıldı. Bu plan da 2000 yılında 750.000 nüfus bekliyordu, 1985'de 2 milyonu aşmıştır (Ana Britannica, 1986b:219-220). Yücel-Uybadin Planı da kat artış taleplerine direnemeyerek kısa sürede plan dışı uygulamalarla geçerliğini kaybetmiş ve kentin çok daha yoğun bir yerleşime dönüşmesinin yolunu açmıştır (Altaban, 1998: 41).

Ne yazık ki, artan konut gereksinimi bu planların sıkı bir şekilde uygulanmasını engellemiştir. Ankara 50 yılda 2 milyona yakın nüfuslu bir metropol (anakent) olmuştur (Keleş, 1996:26). Denilebilir ki, Ankara'nın yeni bir kent olarak kendi içindeki planlı gelişmesindeki başarı, başkentin Anadolu'yu geliştiren bir büyüme merkezi olarak oynadığı roldeki kadar büyük değildir. Ankara pek çok

sorunla karşılaşmıştır. Bunlar arasından da konut ve gecekondulaşma, kamusal kent hizmetleri, nüfusun hızlı artışı ve arsa spekülasyonu, en önemli sorunlar olarak öne çıkmaktadır (Keleş, 1993a: 224). Ankara ilk gecekondulaşma ile 1934 yılında tanışmıştır (Bilgeç, 1972:59). 1950'ye gelindiğinde Ankara'nın %22'si, 1980'lerde nüfusun %72'si gecekonduda yaşıyordu (Geray, 1987). Cumhuriyetin kuruluşuyla başlayan planlama çalışmalarının bugün gelinen noktada, başarıya ulaşmadığı görülmektedir. Gecekonduların önüne geçmek için yapılan düzenlemeler (gecekondulaşma affı vb.) gecekonduları yasallaştırmaktan öteye gidememiştir (Şenyapılı, 1978). Görüldüğü gibi, çağdaşlaşmada öncü rolü oynayan Cumhuriyetin ilk imarlı kenti Ankara'nın imar deneyimi, kentsel toprak kullanımı açısından başarıları ve başarısızlıklarıyla oldukça öğretici bir deneyimdir. Jansen Planı 10 yıl içinde eskimiş ve uygulanamaz hale düşmüştür. Bunun başkentlik niteliği, alınan göç, hizmetlerin fazlalığı gibi çeşitli nedenleri olabilir, ama asıl nedeni, teknik ya da parasal olmaktan çok, cumhuriyet bürokrasisinin kent planlanması yaklaşımının değişmesinde aranmalıdır.

Falih Rıfki Atay Çankaya adlı kitabında, Jansen'in Atatürk ile yaptığı ilk görüşmeyi şöyle aktarıyor: "Jansen bir soru sordu: Bir şehir planı tatbik edebilecek kadar kuvvetli bir iradeniz var mıdır? Atatürk kızdı. Koca memleketi yedi düvelin elinden kurtarmışız. Bir Ortaçağ saltanatını yıkarak yerine bir Yeniçağ devleti kurmuşuz, bunca devrimler yapmaktayız. Bütün bunları başaran bir rejimin, bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette olup olmadığı nasıl sorulabilir? Biraz sertçe cevap verdi. Dikkatli Prusyalı: Belki sizin hakkınız var, dedi. Biz Almanya'da bile türlü güçlüklerle uğruyoruz da, onun için sormuştum" (Atay, 1969:20). Ankara'da kentleşme ile ilgili sorunların gündemi meşgul etmeye başlaması, Başkent olmasıyla başlar. Öyle ki, arsa fiyatlarında hemen bir artışa neden olmuştur (Tekeli, 1985: 91). Elli yıl sonra Ankara gecekondunun ve marjinal kesimin yaygın olduğu bir kent olmuştur. Bunun kent mekanına yansımaları da bu tür gecekondulaşma marjinal kesimli kenttir (Tekeli, 1982:50). Bu durum, Türkiye kentleri için de geçerli olup, Türkiye'deki ve az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme sürecinin nasıl işlediği ve neden çözümsüz kaldığı konusuna ışık tutacak niteliktedir. Türkiye'de kentlerin bir "kentleşme" ve aynı zamanda bir "kentlileşme" sorunuyla karşı karşıya kaldığının ilk gözlemlendiği kent Ankara'dır (Kartal, 1982:151). Ankara, ilk modern kent planına, ilk kamu konutlarına tanıklık ederken, ilk düzensiz kentleşmeye, ilk gecekondulaşma ilk arsa vurguncululuğuna da ev sahipliği yapmıştır. Bu açıdan Ankara Türkiye Kentleşme yazınına da kaynaklık etmiştir. Her şeyden önce bu, Atatürk'ten sonra Ankara imarının simgesel devrim niteliğine olan inancın yitirilmesinin sonucunda ortaya çıkan bir değişimdir. Ankara kentini kuranların zaman içinde devrimci coşkuları çıkarıcı tutkuya dönüşmüştür. Topluma sahip çıkma anlayışı yerini, bireyci çıkarıcılığa bırakmıştır (Tankut, 1981: 119). O günden bugüne, imar planları yozlaştırılarak çıkarları olanlarca kullanılmaya çalışılmaktadır. Bugün, ülkemizde kent ve köy arasında yapısal dengesizlikler halen mevcuttur. Başta İstanbul olmak üzere hemen her kentte, kâr elde etmek için toprak rantına yönelmek, geçim kaynağı olmuştur. İç göç, özellikle büyük kentlere yönelerek onların da nüfuslarını normalin çok üstünde artırmakta, kentleşmeyi hızlandırmakta ve çarpıtmaktadır (Canatan, 1995:92-93).

Sonuç ve Değerlendirme

Mustafa Kemal Atatürk'ün kente önem vermesi, yalnızca biçim kaygılarıyla açıklanamaz. Biçim kaygılarıyla açıklanırsa, eksik değerlendirilmiş olur. Atatürk, kentsel ve kırsal topraklara bir doğal kaynak olarak bakmanın zorunluluğuna inanmış ve bu inancının geçerliliğini Ankara'nın gelişmesinde kanıtlamak istemiştir. Kentlerde ve kırsal alanlarda toprak sahibi olanların, topraklarını kullanırken, yaşadıkları topluma karşı bir toplumsal sorumluluk duygusuna sahip olmaları gereğine parmak basmıştır. Onun kentlerle ilgili olarak yaptıkları ve yapmayı düşündükleri, kısaca, Ankara'nın başkent yapılması, yeşil alanların genişletilmesi, kentsel toprak mülkiyetinin kamu denetiminde olması gibi konuların hepsi, çok önemli toplumsal ve ekonomik konulardır. Atatürk, çağdaş başkent gelişmesine, çağdaş uygarlığa ulaşmanın bir ön koşulu gözüyle bakmıştır. Kenti çağdaşlaştırmayı, toplumu çağdaşlaştırmının başlangıcı olarak görmüştür. Öngördüğü kentsel yaşam, bütün bireylerin insan haklarının hepsinden özgürce yararlanacakları, maddi ve manevi kişilik ve değerlerini özgürce geliştirebilecekleri uygar bir kent yaşamıdır.

Gerçekten bozkırdan bir başkent üretilmiştir. Ankara'nın başkent olması, dengeli yerleşme açısından önemli bir olaydır. Ankara istihdamının temel kaynağını başkentlik işlevleri oluşturmaktadır. Yönetimin merkezi birimleri buradadır. Bu nedenle, Ankara bir kamu sektörü ve memur kenti, İstanbul bir özel sektör kenti görünümündedir. Bu durum gelişmekte olan ülkelere özgü tek egemen kent olan İstanbul'un tekliğini ortadan kaldırmıştır. İstanbul başkent olarak kalsaydı, bugün yakınılan dengesizlik, aşırı kentleşme ve konut, gecekondu, trafik sorunları çok daha ağır ve yıkıcı boyutlarda karşımıza gelirdi. Ancak, ülkenin ekonomik sorunlarının özümselememiş olması, Ankara'yı, Türkiye'nin temel kentsel sorunlarının yaşandığı bir kent yapmıştır. Bugün Ankara, bir üretim temeline dayanmasa da, İstanbul'un yarısına yakın nüfusuyla bir metropoliten kent görünümündedir. Atatürk sonrası dönemlerde uygulanan politikalarla, İstanbul'a karşı edindiği başkent olmanın getirdiği üstünlüğü de kaybetmiştir; kurumlar tek tek İstanbul'a taşınmaktadır.

Ülkemizde, son yıllarda yaşanan toplumsal olaylar, iç ve dış göçler, çarpık kentleşme, sağlık, eğitim, işsizlik, güvenlik ve terör sorunları, tarımsal üretim biçiminden sanayi üretim biçimine dönüş sancılarının sonucudur. Aynı ya da benzer olaylar Batı ülkelerinde yaşanmış ve gerilerde kalmıştır. Toplum yaşayan bir varlıktır. Değişmek, gelişmek zorundadır. Kentsel dünya, sürdürülebilir toplumsal ilkelere dayanmaktadır. "Kırsal kalkınma"da önemli bir işlevi olan köyün, yerinde kalkınmasını, kente ulaşmasını sağlayacak, iletişimini arttıracak etkin bir zemin oluşturulamamıştır. Kenti "rant" alanı olarak görmekten vazgeçilmelidir. Ne yazık ki, bu anlayış, yoğunluk kazanmış, örnekler çoğalmıştır. Cumhuriyet ile oluşturulmuş tarihsel, doğal ve ulusal değerlerin yerine apartmanlar, işhanları, gökdelenler, çarşılar dikilmiş; -o değerleri ülkeye kazandırmış olan Atatürk de olsa- bir değer taşımaktan çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye, 1923 yılında gerçekleştirdiği geleneksel toplumun büyük dönüşümünün ardından, yeniden kenti ile kırı ile bir bütün olduğunu gören bir toplumsal dönüşüme, yeni bir coşkuya gereksinim duymaktadır.

Kaynakça

- Alkişer, Y. ve Yürekli, H. (2004). Türkiye’de devlet konutu’nun dünü, bugünü, yarını. *İTÜ Dergisi, A:Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 3(1), 63-74, İstanbul.
- Alsaç, Ü. (1993). *Türk kent düzenlemesi ve konut mimarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ana Britannica (1986a). *Cilt 2*. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Ana Britannica (1986b). *Cilt 12*. İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Altaban, Ö. (1998). Cumhuriyetin kent planlama politikaları ve Ankara deneyimi. *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 41-64.
- Atatürk, M. Kemal (1938). *Nutuk*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Atay, F. Rifki (1969). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Basım.
- Aydın, Ç. (2007). Kentleşme kentlerin imarı ve ekonomik gelişme, doğal ve kültürel varlık değerlerimizi korumak amacıyla çelişir mi? 05.09.2007. <http://www.bahcesel.com/index2.pdf=1&id=3856> (Erişim Tarihi: 06.02.2008).
- Bilgeç, H. (1972). *Ankara*. Ankara: Varol Matbaası,
- Büyük Larousse (1986a). *Cilt 21*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Büyük Larousse (1986b). *Cilt 2*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Canatan, K. (1995). *Bir değişim süreci olarak modernleşme*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Fırat, S. (2001). Kentimizin kimliği ve Ankaralılık bilincine ilişkin bir değerlendirme. *Ankara’da Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu (22-23 Haziran) Bildiri Kitabı*, TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, Ankara, 13-23.
- Geray, C. (1987). Güdümlü anakent gelişmesinde toplu konutun yeri: Batıkent örneği. *I. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi*, Ankara: Kent-Koop Merkezi.
- Geray, C. (2000). Şehirciliğimiz ve Ankara. *Türk Mühendislik Haberleri* (409), 10-16.
- Güvenç, M. (1987). Ankara nüfusundaki gelişmeler ve nüfus artışının bileşenleri. *Ankara 1985’ten 2015’e*, 16-24, Ankara: Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Kartal, K. (1982). Kentleşme sürecinde toplumsal değişme odağı olarak Ankara. (Der.: T. Erder), *Kentsel Bütünleşme*, Ankara: TGAV Yayını, 123-163.
- Kaypak, Ş. (2012). *Kent sosyolojisi*. Basılmış Ders Notları, Antakya: MKÜ.
- Keleş, R. (1993a). Atatürk, çağdaş Ankara ve kentbilim. *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar*, (1975–1992). İstanbul: IULA-EMME Yayını, 217- 228.
- Keleş, R. (1993b). Atatürk orman çiftliği. *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar*, (1975–1992). İstanbul: IULA-EMME Yayını, 286- 290.
- Keleş, R. (1993c). Demokratik gelişmemizde yerel yönetimler. *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar* (1975–1992). İstanbul: IULA-EMME Yayını, 35-53.
- Keleş, R. (1996). *Kentleşme politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim terimleri sözlüğü*, Ankara: İmge Kitabevi Yayını.
- Keleş, R. (2006). Kent ve kültür. *Mülkiye Dergisi*, Cilt: Cilt: XXIX (246), 9-18.
- Keleş, R. ve B. Duru (2008). Ankara’nın ülke kentleşmesindeki etkilerine tarihsel bir bakış, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXXII (261), 27-44.

- Kıray, M. (1998). *Örgütlemeyen kent: İzmir*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kili, S. (1995). *Atatürk devrimi bir çağdaşlaşma modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kültür Bakanlığı (1992). *Atatürk*. (Der.: M. Özel), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Lefebvre, H. (1993). *The production of space*. (Çev. D. Nicholson-Smith), Oxford: Blackwell Publishers.
- Mardin, Ş. (1990). Türk siyasasını açıklayabilecek bir anahtar; merkez-çevre ilişkileri. (Der. E. Kalaycıoğlu, Ali Y. Sarıbaş), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim yayınları, 30-66.
- Okcuoğlu, M. (1978). *İlimiz Ankara*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Şenyapılı, Ö. (1978). *Kentleşen köylüler*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Şenyapılı, T. (2004). *Barakadan gecekonduya: Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sey, Y. (1998). *Cumhuriyet döneminde Türkiye'de mimarlık ve yapı üretimi. 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 24-39.
- Tankut, G. (1981). Cumhuriyet döneminin ilk toplu imar deneyimi. *Amme İdaresi Dergisi. Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı*, Ankara (4), 113-119.
- Tankut, G. (1993). *Bir başkent'in imarı: Ankara: 1929-1939*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Tankut, G. (1994). Erken cumhuriyet döneminde şehir mimarisi: Ankara. (Der.: B. Çimen ve F. Babacan), *Bir Başkent'in Oluşumu (1923-1950)*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayını, 23-25.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de kentleşme yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Tekeli, İ. (1985). Kent toprağında mülkiyet dağılımı ve el değiştirme süreçleri. *Ankara 1985'ten 2015'e*, 93- 98, Ankara: EGO yayını.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de cumhuriyet döneminde kentsel gelişme ve kent planlaması. (Der.: Y. Sey), *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1-25.
- Toprak, Z. (2001). *Kent yönetimi ve politikası*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Tönük, V. (1945). *Türkiye'de idare teşkilatının gelişmesi ve bugünkü durumu*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları.
- Uçar, Y. (1978). *Üzerinde Yaşadığımız Ankara*, Ankara: Hacer Yayıncılık.
- Uludağ, Z. (1998). Cumhuriyet döneminde rekreasyon ve gençlik parkı örneği. (Der.: Y. Sey). *75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 65-74.
- Uludağ Z. (2009). Modern başkentlerin ortak misyonu: sıfırdan başlamak ve modern ulusun sahnesi olmak. *Mimarlık*, (350), 24-28.
- Vale, Lawrence J. (1992). *Architecture, power and national identity*. Londra: Yale University Press, New Haven.
- Yavuz, F. (1980). *Kentsel topraklar, ülkemizde ve başka ülkelerde*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Wirth, L. (1935). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, 44 (1), 1-24.